

การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย
**EXISTENC OF BUDDHISM IN SI SONGKHAM SUB-DISTRICT,
WANG SAPHUNG DISTRICT, LOEI PROVINCE**

พระจักรพันธ์ อินทโชโต¹

พระบุญฟุ้ง สิทธิบุญโญ²

กรทิพย์ สิทธิศักดิ์³

¹²³มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีล้านช้าง

Phra Jakkapol Inthachoto¹

Phra Boonfung Sitthipoonyo²

Korntip Sitthsak³

¹²³Mahamakit Buddhist University, Srilanchang Campus
Correspondint Author E-mail: chakgrit.po@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาข้อมูลวัดในเขตตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย (2) ศึกษาการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย และ (3) ศึกษาพระอริยสงฆ์ในเขตศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง ตำบลศรีสงคราม โดยได้ทำการศึกษาในเขตพื้นที่ปกครอง คณะสงฆ์ธรรมยุต ตำบลศรีสงครามเขต 1 อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพเก็บข้อมูล ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย เจ้าอาวาส ผู้นำชุมชน คณะกรรมการวัด และผู้อาวุโสในชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า (1) ในเขตพื้นที่ปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุต ตำบลศรีสงครามเขต 1 อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีวัดทั้งหมด 3 วัด 1 สำนักสงฆ์ คือ 1) วัดอินทราราม ตั้งอยู่ บ้านบุงกตาล หมู่ที่ 6 ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย 2) วัดถ้ำผาหมากฮ่อ ตั้งอยู่ บ้านไทยเจริญ หมู่ที่ 10 ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย 3) วัดถ้ำช้างสุวรรณทอง ตั้งอยู่ บ้านดงน้อย หมู่ที่ 8 ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย และ 4) วัดป่าภูค่าน้อย บ้านโคกหนองแกหมู่ที่ 9 ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย (2) การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เป็นการดำรงอยู่ ผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำบุญตามประเพณีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา (3) พระอริยสงฆ์ในเขตตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลยที่เป็นที่นับถือ คือ พระธรรมวรालังการ (หลวงปู่ศรีจันทร์ วัณณาโก)

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา; การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา; ตำบลศรีสงคราม;

Abstract

The objectives of the research were (1) to study the information of temples in Si Songkhram sub-district, Wang Saphung district, Loei province, (2) to study the existence or persistence of Buddhism in Si Songkhram sub-district, Wang Saphung district, Loei province, and (3) to study the noble monks in Si Songkhram sub-district, Wang Saphung district, Loei province. The study was conducted in the Ecclesiastical Administrative Area 1 of the Dhammayutika Nikaya Monks in Si Songkhram district, Wang Saphung district, Loei province. The qualitative data were collected by interviewing key informants, consisting of abbots, community leaders, temple committees and the senior elders in the community.

The findings of the research were as follows: 1) In the Ecclesiastical Administrative Area 1 of the Dhammayutika Nikaya Monks, Si Songkhram sub-district, Wang Saphung district, Loei province, there were four temples: (1) Wat Indraram, located at Ban Bung Kok Tan, Moo 6, Si Songkhram sub-district, Wang Saphung district, Loei province, (2) Wat Tham Pha Mak Ho, located at Ban Thai Charern, Moo 10, Si Songkhram sub-district, Wang Saphung district, Loei province, (3) Wat Tham Chang Suwan Thong, located at Ban Dong Noi, Moo 8, Si Songkhram sub-district, Wang Saphung district, Loei province, and (4) Wat Pa Phu Kham Noi, located at Ban Kok Nong Kae, Moo 9, Si Songkhram sub-district, Wang Saphung district, Loei province. 2) The existence of Buddhism in Si Songkhram sub-district, Wang Saphung district, Loei province was clearly characterized by the integrated persistence to local cultures, especially traditional merit making on the holy days of Buddhism. 3) Phra Dhammavaralangkarn (Luang Pu Srichan Vannābho) was highly hallowed by people in Si Songkhram sub-district, Wang Saphung district, Loei province.

Keywords: Buddhism; Existence of Buddhism; Si Songkhram Sub-district;

บทนำ

จังหวัดเลยได้ชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา มีพระสงฆ์ที่มีผู้คนเคารพบูชา เป็นที่รู้จักทั้งในประเทศ และต่างประเทศหลาย ๆ รูป โดยเฉพาะสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ทั้งในอดีต เช่น หลวงปู่ชอบ ฐานสโม วัดป่าสัมมานุสรณ์ อำเภอวังสะพุงหลวงปู่หลุย จันทสาโร วัดถ้ำผาบิ้ง อำเภอวังสะพุงพระธรรมวราลังการ (หลวงปู่ศรีจันทร์ ญาณวโ) วัดศรีสุทธารวาส พระอารามหลวง อำเภอเมืองเลยและในปัจจุบัน เช่น พระราชญาณวิสุทธิโสภณ (หลวงปู่ท่อน ญาณธโร) วัดศรีอภัยวัน หลวงปู่เผยก วิริโย วัดถ้ำผาหลวงปู่คำทอง ชันติโก วัดป่าอัมพวัน เป็นต้น ซึ่งถือได้ว่าพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เป็นที่เคารพและศรัทธาของคนจังหวัดเลยและทั่วทั้งประเทศ ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลสำคัญทางพระพุทธศาสนาของจังหวัดเลย ที่ควรได้รับการศึกษาเป็นแหล่งเรียนรู้ประเภทบุคคลทางพระพุทธศาสนา (จักรกฤษณ์ โปตาพล, 2558)

วัดถือเป็นสถาบันหลักของชุมชน ศาสนิกชนทุกคนจะนึกถึงการเข้าวัดทำบุญ ฟังธรรม ตลอดจนการทำกิจกรรมทางสังคมด้านต่าง ๆ Bennett (1978, p. 47) ได้กล่าวถึงวัดเมื่อครั้งเข้ามาเมืองไทยว่า วัดได้มีบทบาทสำคัญต่อวิถีของคนในชุมชนนับหลายร้อยปี โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ให้บริการที่จำเป็น เช่น การศึกษา ให้คำปรึกษาแก่ผู้เดือดร้อน ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทต่าง ๆ ให้การรักษาพยาบาล และเก็บรักษาวัฒนธรรมที่มีคุณค่า

ปัจจุบันสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป สถาบันทางพุทธศาสนาได้รับความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เคลื่อนตัวเข้าสู่ยุคใหม่ หรือสังคมยุคดิจิทัล ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่ได้ใส่ใจในการเป็นพุทธมามกะที่ดีดังเช่นคนรุ่นสมัยก่อน รวมถึงการมีปัญหาของพฤติกรรมของพระสงฆ์ที่เกิดเป็นข่าวทางสื่อต่าง ๆ ตลอดจนปัญหาการบริหารคณะสงฆ์ของเถระสมาคม ทั้งหมดที่กล่าวมาล้วนกระทบต่อการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาให้เกิดความยั่งยืนในอนาคต

ในอดีตอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ถือเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในจังหวัดเลย พระอริยสงฆ์ในเขตอำเภอวังสะพุงเป็นที่รู้จักหลายรูป เช่น หลวงปู่ชอบ ฐานสโม วัดป่าสัมมานุสรณ์ และหลวงปู่หลุย จันทสาโร วัดถ้ำผาบึง เป็นต้น (จักรกฤษณ์ โปตาพล และภัทรพล เสริมทรง, 2559) ทั้งนี้เพราะอำเภอวังสะพุงเป็นพื้นที่ที่อยู่รอยต่อและเชื่อมกับจังหวัดอื่น ๆ ในฐานะประตูเข้าสู่จังหวัดเลย โดยเฉพาะพื้นที่ตำบลศรีสงครามที่พระอริยสงฆ์ได้ถือเป็นพื้นที่พักการเดินทาง และมีการเผยแผ่ธรรมพระพุทธศาสนาออกไปอย่างแพร่หลายในพื้นที่

ดังนั้นในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา รวมทั้งการทำหน้าที่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงในเขตการปกครองตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย จึงสนใจศึกษาการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลวัดในเขตตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย
2. เพื่อศึกษาการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย
3. เพื่อศึกษาพระอริยสงฆ์ในเขตตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง ตำบลศรีสงคราม

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่องการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ทำการศึกษาในเขตพื้นที่ปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุต ตำบลศรีสงครามเขต 1 อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย เจ้าอาวาส ผู้นำชุมชน คณะกรรมการวัด และผู้อาวุโสในชุมชน

ผลการวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลวัดในเขตตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

ในเขตพื้นที่ปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุต ตำบลศรีสงครามเขต 1 อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีวัดทั้งหมด 3 วัด 1 สำนักสงฆ์ คือ 1) วัดอินทราราม ตั้งอยู่ บ้านบุงกกตาล หมู่ที่ 6 ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย 2) วัดถ้ำผามาก่อ ตั้งอยู่ บ้านไทยเจริญ หมู่ที่ 10 ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัด

เลย 3) วัดถ้ำช้างสุวรรณทอง ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย และ 4) สำนักสงฆ์ภูค้ำก้อน ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีรายละเอียดดังนี้

1.1 วัดอินทราราม บ้านบุงกกताल หมู่ที่ 6 ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย วัดอินทราราม เดิมเป็นพื้นที่ป่าสาธารณะ ดิถลำนน้ำเลยซึ่งเป็นที่ดินนอกเขตตามธรรมชาติ ไม่มีใครผูกขาดเป็นเจ้าของ เมื่อปี พ.ศ. 2519 โดยได้มติในการประชุมของผู้นำชุมชนและชาวบ้าน มีมติเห็นสมควรที่จะตั้งวัดในพื้นที่แห่งนี้ จึงนิมนต์ พระครูอาทรปัญญาจารย์ (หลวงปู่อินถา อินทปญโญ) เจ้าอาวาสวัดจอมมณีในขณะนั้นเป็นผู้นำฝ่ายสงฆ์ เป็นผู้บุกเบิกในการสร้างสำนักสงฆ์ พร้อมด้วย นายฉลอง พรหมมาศ ผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านบุงกกताल ในขณะนั้น พร้อมด้วยชาวบ้าน ร่วมกันบริจาคไม้ เรือนเก่า ถวายให้แต่หลวงปู่อินถาในการสร้างเสนาสนะต่าง ๆ และได้ตั้งชื่อว่า สำนักสงฆ์ อินทาวนาราม (ที่อยู่ของพระอินทร์) ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2548 พระครูกิตติวิสุทธิธรรม รองเจ้าคณะอำเภอรูปปัจจุบัน ได้ดำเนินขอเรื่องสร้างวัดได้สำเร็จ ได้ชื่อว่า วัดอินทาวนาราม เพื่อให้พ้องกับชื่อ หลวงปู่อินถา อินทปญโญ ผู้นำฝ่ายสงฆ์ในการจัดตั้งวัดแห่งนี้ เมื่อได้รับอนุญาตสร้างวัดเป็นวัดที่ถูกต้อง แต่มีข้อผิดพลาดในเรื่องชื่อวัด เพราะแจ้งขอตั้งชื่อ วัดอินทาวนาราม แต่เจ้าหน้าที่ใส่ชื่อ วัดอินทราราม ดังนี้จึงเป็นเหตุให้ ชื่อวัดและป้ายวัดมีชื่อไม่ตรงกัน และชื่อที่คนทั่วไปนิยมเรียก คือ วัดบ้านบุงกกताल อันเป็นที่รู้จักกันดีในชื่อนี้ ดังนั้น วัดอินทราราม จึงเป็นวัดสาขาหนึ่งของวัดจอมมณีจากทั้งหมดมี 2 วัดคือ วัดอินทราราม และวัดพัทธสีมาราม (วัดหลังโรงเรียน) ภาษาชาวบ้านเรียกว่า วัดพ่อวัดแม่ ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติสืบมาเมื่อวัดจอมมณีเมื่อมีกิจสงฆ์หรืองานบุญอะไร ชาวบ้านบุงกกतालพร้อมคณะสงฆ์ต้องไปร่วมช่วยกันเสมอโดยไม่ต้องบอกเสมอมา ถือเป็นอัตลักษณ์อย่างหนึ่งของชาวบ้านบุงกกताल (นายเปรมศักดิ์ สมบูรณ์ มัคคทายก วัดอินทราราม, สัมภาษณ์ 15 กันยายน 2564)

สาเหตุที่ตั้งวัด เพราะสมัยก่อนนั้นชาวบ้านบุงกกताल ในสมัยต้น ๆ มีบ้านไม่มากนัก ได้อาศัยวัดจอมมณี เป็นวัดสำหรับการบำเพ็ญกุศล แต่เมื่อยามน้ำหลากมาก ก็ได้ไปบำเพ็ญกุศลทำบุญกินทานที่วัดป่าศรีถาวรรวม บ้านห้วยทรายคำ ซึ่งเป็นหมู่บ้านติดกัน ในสมัยนั้นการเดินทางไปทำบุญจึงไม่สะดวกในการเดินทางเท่าไรนักจึงเป็นสาเหตุให้มีการสร้างวัด อินทราราม ขึ้น ใน ปี พ.ศ.2519 และทำการขอสร้างวัดสำเร็จเมื่อในปี พ.ศ.2548 วัดอินทรารามมีภิกษุเวียนมาจำพรรษาในแต่ละปีมิได้ขาด มากบ้างน้อยบ้าง แต่ไม่มีเจ้าอาวาสเพราะคุณสมบัติการแต่งตั้งเจ้าอาวาสไม่สมบูรณ์ จึงเป็นเหตุไม่สามารถแต่งตั้งเจ้าอาวาสได้ จนเมื่อเดือน พฤษภาคม พ.ศ.2555 ชาวบ้านได้รวมกันไปหาหลวงปู่อินถา อินทปญโญ เพื่อขอคูบาต้อย (พระจักรพันธ์ อินทโชโต) ไปเป็นเจ้าอาวาสและมาอยู่จำพรรษา แต่คูบาต้อยก็ไม่อยากมาเพราะวัดอินทรารามการเป็นอยู่ลำบาก น้ำท่วมวัดทุกปี น้ำใช้ก็ขุ่นข้นมากในสมัยนั้นเพราะเป็นประปาหมู่บ้านจึงออกอุบาย จึงพูดขึ้นว่า “หากอยากให้เขาไปอยู่น่า กะสร้างกุฏิไม้สักให้เขา 1 หลัง คิดในใจ คงไม่สำเร็จหรอกเพราะเหลือเวลาแค่เดือนกว่าจะเข้าพรรษาแล้ว ดังนี้เราก็ไม่ต้องไป) แต่ผิดคาดชาวบ้านร่วมมือร่วมใจสร้างกุฏิไม้สักแล้วเสร็จก่อนเข้าพรรษาเพียง 10 วัน ดังนั้น “เมื่อเรลันว่าจาย่างไร เราก็ต้องปฏิบัติอย่างนั้น” จึงได้มาจำพรรษา จนถึงเมื่อปี พ.ศ. 2556 จึงได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสรูปแรกที่ถูกต้องตามระเบียบคณะสงฆ์ คือ เจ้าอธิการจักรพันธ์ อินทโชโต (เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน) (นายเชื้อ คามะดา (พ่อใหญ่แอ็ด) มัคคทายกวัดป่าศรีถาวรรวม, สัมภาษณ์ 15 กันยายน 2564)

1.2 วัดถ้ำผาหมากฮ่อ ตั้งอยู่ บ้านไทยเจริญ หมู่ที่ 10 ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย วัดถ้ำผาหมากฮ่อ เป็นถ้ำขนาดจุคนได้ประมาณ 500 คน ก่อนจะมาเป็นวัดถ้ำผาหมากฮ่อ ย้อนไป 58 ปี ประมาณ พ.ศ. 2482 บริเวณนี้แต่ก่อนเป็นป่าดงดิบอันหนาที่บ มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ชุกชุม เช่น เสือ หมี เก้ง กวาง เลียงผา งูพิษ และสัตว์ร้ายนานาชนิด มีชาวบ้านไม่กี่ครอบครัวเข้ามาทำไร่บริเวณแถบนี้ ครั้งนั้นมี พระอาจารย์คำมี สุวณฺณสิริ และลูกศิษย์ ได้ตั้งคัมภีร์จากจังหวัดสกลนครเรื่อยมาจนเข้าเขตจังหวัดเลย ได้มาปักกลดบริเวณแห่งนี้ เมื่อชาวบ้านเห็นพระมาปักกลดก็ดีใจเพราะนาน ๆ จะมีพระธุดงค์มาโปรดสักครั้งหนึ่ง จึงได้นิมนต์พระอาจารย์คำมี พร้อมคณะให้พักแรมที่ถ้ำแห่งนี้ และได้ตกลงยกที่ดินบริเวณรอบ ๆ ถวายเพื่อสร้างวัด ชาวบ้านช่วยกันสร้างกุฏิพอที่จะพระอาจารย์คำมีอาศัยกับหมู่คณะ แต่วิสัยของพระธุดงค์ย่อมไม่ยึดติดที่อยู่ จึงออกธุดงค์ต่อไป พระอาจารย์คำมี สุวณฺณสิริ ได้พำนักอยู่ถ้ำแห่งนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2482 ถึง พ.ศ. 2485 พระอาจารย์คำตา จันทสโร เมื่อปี พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2495 และพระอาจารย์ภา สุจินโณ อยู่ที่ถ้ำแห่งนี้ปี พ.ศ. 2496 ถึง พ.ศ. 2500 ต่อจากนั้นก็ไม่มีพระมาอยู่อีกเลย

จนถึง พ.ศ. 2518 พระอาจารย์คำแปลง ปุณฺณชิ เเดินธุดงค์มาในเขตจังหวัดเลย โดยจำพรรษาอยู่ที่ภูครั้ง หรือ ภูหมากบ้า คินหนึ่งท่านนิมิต มีโยมผู้หญิงคนหนึ่งบอกท่านว่า มีถ้ำแห่งหนึ่งอยู่ห่างจากที่ท่านจำพรรษาไม่กี่ไกลนัก ปากถ้ำอยู่สูง ข้างในกว้างพอที่จะอาศัยและสร้างวัดได้ และชวนให้ท่านไปดู ท่านนิมิตอยู่อย่างนี้หลายต่อหลายครั้ง ท่านจึงออกตามหาถ้ำที่เห็นตามที่นิมิต หลายครั้งแต่ก็ไม่พบ จนเวลาล่วงเลยมา 2 ปี จึงได้พบถ้ำนี้โดยบังเอิญ เมื่อท่านจาริกผ่านมาแถวนี้ ชาวบ้านจึงบอกกับท่านว่า บนภูเขานี้มีถ้ำอยู่ และเคยมีพระมาอาศัยบำเพ็ญสมณธรรม ท่านจึงไปสำรวจดูถ้ำพร้อมกับพระที่กับท่าน 4 รูป สำรวจแล้วเป็นที่น่าพอใจ และเหมือนกับถ้ำที่ท่านนิมิตเห็นบ่อย ๆ เมื่อกลับมาที่พักท่านก็เกิดนิมิตอีกครั้ง พร้อมกับโยมผู้หญิงคนเดิมให้ท่านไปดูถ้ำอีกครั้ง และในนิมิตท่านได้รับนิมิตที่จะมาอยู่ที่ถ้ำแห่งนี้ เมื่อถึงปี พ.ศ. 2526 พระอาจารย์คำแปลง ปุณฺณชิ จึงตัดสินใจมาอยู่ที่ถ้ำแห่งนี้ และเริ่มสร้างวัด โดยมีชาวบ้านในระแวกนั้น และ ญาติโยมชาวตลาดอำเภอวังสะพุงเสียสละทรัพย์และสละแรงกายในการสร้างวัดถ้ำผาหมากฮ่อ จนเป็นวัดที่สมบูรณ์ถูกต้อง เมื่อ วันที่ 20 กรกฎาคม 2533 กรมศาสนากระทรวงศึกษาธิการในสมัยนั้นได้ยกฐานะขึ้นเป็นวัดที่ถูกต้องตามกฎกระทรวง และประกาศวัดให้เป็นวัดที่มีวิสุงคามสีมาเรียบร้อย (พระครูกิตติวิสุทธิธรรม รองเจ้าคณะอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย, สัมภาษณ์ 20 กันยายน 2564)

1.3 วัดถ้ำช้างสุวรรณทอง ตั้งอยู่ บ้านดงน้อย หมู่ที่ 8 ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ความเป็นมา เมื่อปี พ.ศ. 2519 คุณย่าทองลัด นักทำนา คิดจะบริจาคที่ดินบริเวณนี้เพื่อสร้างวัด เนื่องจากใช้ในการเพาะปลูกไม่ได้ และบริเวณแห่งนี้ยังมีถ้ำขนาดเล็กอยู่ในบริเวณพื้นที่แห่งนี้ จึงเห็นสมควรสร้างเป็นวัด จึงได้ไปนิมนต์พระอาจารย์ ฉลอง โมทราบฉายา มาดูที่บริเวณนี้ ซึ่งขณะนั้น พระอาจารย์ฉลอง พำนักปฏิบัติธรรมอยู่ที่ภูโจด ให้มาดู พระอาจารย์ฉลองเห็นว่าเหมาะในการภาวนา จึงรับนิมนต์เพื่อมาสร้างวัดแห่งนี้ การสร้างกุฏิสมัยแรก อาศัยเงิบถ้ำเป็นที่อาศัยบำเพ็ญสมณธรรม มีศาลาไม้ไผ่หลังเล็กๆ พอได้ปฏิบัติศาสนกิจ ผู้ให้คำสัมภาษณ์ยังเล่าว่า สมัยก่อนการเป็นอยู่ของพระลำบาก การสัญจร น้ำดื่ม น้ำใช้ไม่มี ชาวบ้านต้องช่วยกันตักน้ำจากบ่อแบกขึ้นมาวัดทุกวัน การบิณฑบาตก็ไกลพอสมควร ทางก็เป็นทางที่ชาวบ้านใช้สัญจรไปทำไร่นานานไม่มีทางรถ ปัจจุบันก็มีทางลูกรังพอให้รถวิ่งได้ ท่านอาจารย์ฉลอง อยู่จำพรรษาสร้างวัด เมื่อปี พ.ศ. 2519 -

พ.ศ.2527 จึงได้ลาญาติโยมไป วัดจิ่งว่างจากพระสงฆ์ไประยะหนึ่ง ต่อมาเพื่อปี พ.ศ. 2530 พระอาจารย์ คำภา ไม่ทราบฉายา พร้อมด้วย พระบุญมา ฐิติญาโน (เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน) โดยพระอาจารย์ คำภา เป็นเจ้าสำนักสงฆ์ เรื่อยมา ถึงปี พ.ศ. 2551 พระอาจารย์คำภา ได้กลับไปพำนักวัดใกล้ ๆ ญาติพี่น้องเนื่องจากแก่ชราภาพมาก และได้มรณภาพ พระอาจารย์บุญมา ฐิติญาโน จึงได้รับภาระเป็นเจ้าสำนักสงฆ์ต่อ วัดถ้ำช้างสุวรรณทอง ได้รับอนุญาตในการจัดตั้งวัดที่ถูกต้อง ในปี พ.ศ. 2563 และมีพระภิกษุแหวะเวียนมาจำพรรษาไม่ได้ขาด ปีละ 2 รูป บ้าง 3 รูปบ้าง วัดถ้ำช้างสุวรรณทองเป็นวัดที่เหมาะสมแก่การเจริญสมณธรรม เพราะอยู่ไกลจากหมู่บ้านพอสมควร มีความสงบวิเวกเป็นอย่างมาก (นางลุนมี กายวิดิษฐ์ ผู้เป็นหลานสาวของคุณย่า ทองลัด นักทำนา ผู้เป็นเจ้าของที่ดิน, สัมภาษณ์ 25 กันยายน 2564)

1.4 วัดป่าภูค่าน้อย บ้านโคกหนองแก หมู่ที่ 9 ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย วัดนี้ได้รับการถวายที่ดินจากโยมที่ศรัทธา เคยบวชเรียนจนได้เป็นนายอำเภออยู่ที่อำเภอหนองวัวซอ จังอุดรธานี มีความประสงค์อยากถวายที่ดินสร้างวัดจึงไปกราบเรียน หลวงปู่บุญมี ธรรมโธ วัดป่าศรัทธาถวาย (วัดถ้ำเต่า) อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งในขณะนั้นพระอาจารย์สมยศ ยสวฑฒโน ได้อยู่กับหลวงปู่บุญมี ธรรมโธ แห่งวัดป่าศรัทธาถวาย ท่านหลวงปู่จึงส่งพระอาจารย์ สมยศ ยสวฑฒโน มาดูที่ดิน ปี พ.ศ. 2546 โดยสร้างกุฏิเล็ก ๆ พอได้อาศัยเพื่อให้พระอาจารย์สมยศ พิจารณาว่าจะสร้างวัดได้หรือไม่ ปีนั้นหลวงปู่เขียน ปุญญาโม ท่านเป็นพระเกจิอาจารย์ชื่อดังแห่งวัดดอนส้มป่อย ตำบลนาเลิง อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี มรณภาพ พระอาจารย์จึงต้องไปร่วมงานศพกับหลวงปู่บุญมี ธรรมโธ จึงพักเรื่องที่จะสร้างวัดไว้ก่อนจึงเดินทางกลับไปสกลนคร เมื่อเสร็จงานศพของหลวงปู่เขียน ปุญญาโม พระอาจารย์สมยศ ตั้งใจว่าจะไม่กลับมาเจ้าของที่จึงกลับนิมนต์หลวงปู่บุญมี ธรรมโธ อีกครั้ง หลวงปู่บุญมี ธรรมโธ ก็บอกให้พระอาจารย์สมยศ กลับมาดูอีกครั้ง และอยู่จำพรรษาอยู่องค์เดียว ปี พ.ศ. 2547 และได้ซื้อที่เพิ่มเพื่อให้พอแก่การขออนุญาตสร้างวัดประมาณ 4 ไร่ เมื่อปี พ.ศ. 2550 และเข้าร่วมโครงการพระสงฆ์รักษาป่า โดยกรมป่าไม้ให้ดูแลป่าที่ติดกับวัดอีกประมาณ 500 ไร่ และให้วัดสามารถสร้างศาสนสถานได้ประมาณ 40 ไร่ และได้รับอนุญาตสร้างวัดได้โดยถูกต้องตามกฎหมายได้เมื่อ ปี พ.ศ. 2546 (พระอาจารย์ สมยศ ยสวฑฒโน, สัมภาษณ์ 28 กันยายน 2564)

2. เพื่อศึกษาการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย สามารถสรุปได้ดังนี้

2.1 วัดอินทราราม ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ตั้งแต่มีการสร้างวัดอินทราราม ขึ้น ใน ปี พ.ศ.2519 และทำการขอสร้างวัดสำเร็จเมื่อในปี พ.ศ.2548 วัดอินทรารามมีภิกษุเวียนมาจำพรรษาในแต่ละปีมิได้ขาด มากบ้างน้อยบ้าง แต่ไม่มีเจ้าอาวาสเพราะคุณสมบัติการแต่งตั้งเจ้าอาวาสไม่สมบูรณ์ จึงเป็นเหตุไม่สามารถแต่งตั้งเจ้าอาวาสได้ จนเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2555 ชาวบ้านได้รวมกันไปหาหลวงปู่อินทาทินทปญโญ เพื่อขอคุบาต้อย (พระจักรพันธ์ อินทโชโต) ไปเป็นเจ้าอาวาสและมาอยู่จำพรรษาเจ้าอธิการจักรพันธ์ อินทโชโต

บุญประเพณีและวัฒนธรรม ของวัดอินทาราม ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบัน 1) บุญประเพณีข้าวเปลือก กำหนดเป็นวันเสาร์ - อาทิตย์ ที่สองของเดือนมีนาคมของทุกปี 2) บุญข้าวประดับดิน ในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 ของทุกปี 3) บุญข้าวสาก (สลาภกัตถ์) ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี 4) บุญประเพณีออกพรรษาไหลเรือไฟ (จัดในวันออกพรรษาของทุกปี) และ 5) การบำเพ็ญกุศลตามวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

2.2 วัดถ้ำผาหมากฮ่อ ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ตั้งแต่เป็นวัดที่สมบูรณมีเจ้าอาวาส 1 รูป คือ พระอาจารย์คำแปลง ปุณณชิ หลังจากนั้นก็แต่งตั้ง เจ้าอธิการจักรพันธ์ อินทโชโต รักษาการเจ้าอาวาสวัดถ้ำผาหมากฮ่อ เมื่อ พ.ศ. 2560 การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาของ วัดถ้ำผาหมากฮ่อ คือเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ชุมชนเป็นผู้ดูแลวัดในปัจจุบัน รวมทั้งการบริหารวัดเป็นหลัก กิจกรรมที่ผ่านในอดีต ก็มีกิจกรรมตามวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและบ้านเมือง จนถึงปัจจุบันเป็นปกติ ปัจจุบันไม่มีพระจำพรรษาในวัด

2.3 วัดถ้ำช้างสุวรรณทอง ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีเจ้าอาวาส คือ พระอธิการบุญมา ฐิติญาโต การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา ของวัดป่าสุวรรณทอง เป็นสถานที่เหมาะแก่การเจริญภาวนาของพระภิกษุ ซึ่งถือว่าเป็นงานโดยตรงของผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา ในการปฏิบัติตามหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กิจกรรมที่ถือปฏิบัติ ก็มีการรักษาศีลอุโบสถของชาวบ้านในช่วงเข้าพรรษา

2.4 วัดป่าภูค่าน้อย ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีพระสมยศ ยสวฑฒโน เป็นเจ้าอาวาสตั้งแต่ปี 2546 การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา ของวัดป่าภูค่าน้อย คือ การที่วัดหรือพระสงฆ์รักษาไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้เพื่อเป็นที่หากินของชาวบ้านและสัตว์ป่า และที่สำคัญป่าเป็นที่เหมาะแก่การเจริญภาวนาของพระสงฆ์ ซึ่งวัดแห่งนี้มีความร่มรื่น สงบ เป็นอย่างมาก กิจกรรมและบุญประเพณีที่ปฏิบัติได้แก่ 1) การทำวัตรเช้าเย็นทุกวัน ในพรรษา และ 2) บุญประจำปี วัดป่าภูค่าน้อยได้ ถือเอาบุญกฐินทุกปี เป็นบุญประเพณีประจำปี ของวัดและชุมชน

3 . เพื่อศึกษาพระอริยสงฆ์ในเขตศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

ในเขตตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย พระอริยสงฆ์ที่เป็นที่นับถือและเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมีเพียงรูปเดียว คือ พระธรรมวราลังการ (หลวงปู่ศรีจันทร์ วัณณาโก) อดีตท่านเป็นรองเจ้าคณะภาค 8 ธรรมยุต เป็นเจ้าคณะจังหวัดเลยทั้งฝ่ายธรรมยุตและมหานิกาย และเป็นเจ้าคณะจังหวัดเลย เจ้าอาวาสวัดศรีสุทธาวาส ท่านเป็นพระเถระผู้ใหญ่ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ที่คนทั่วไปให้ความเคารพนับถือมากเป็นผู้มีวิริยะอุตสาหะ เป็นนักปฏิบัติและเป็นผู้ที่สนใจการศึกษาที่มีส่วนส่งเสริมสำคัญในด้านการศึกษาของพระภิกษุ-สามเณร และเยาวชนชาวจังหวัดเลยอย่างมาก โดยการก่อตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมศรีจันทร์วิทยา และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีล้านช้าง

หลวงปู่ศรีจันทร์ วัณณาโก ชื่อเดิม ศรีจันทร์ จันทิหล้า เกิดเมื่อวันพุธ ขึ้น 13 ค่ำ เดือนยี่ ปีมะโรง ซึ่งตรงกับวันที่ 18 มกราคม 2447 เกิด ณ บ้านปากเลย ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย บิดาของท่านชื่อ อมาตย์ เพี้ยฤทธิ์ (ลี จันทิหล้า) มารดาของท่านชื่อ นางตุ้ จันทิหล้า ท่านบุตรคนที่ 12 เป็นครอบครัวที่

อุดมสมบูรณ์มาก มีฐานะญาติมิตรมากมาย เพราะบิดาของท่านหลวงปู่เป็นเพียง ซึ่งเป็นชื่อตำแหน่งของข้าราชการในภาคอีสานนับได้ว่าหลวงปู่ศรีจันทร์ วัฒนโก เป็นบุตรของข้าราชการไทยในยุคหนึ่งนั่นเอง และท่านได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติในฐานะที่ท่านเป็นคนไทยคนหนึ่งอย่างสมเกียรติ

ในปี 2461 ท่านได้เข้าบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดศรีชมชื่น ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ในวันที่ 15 พฤษภาคม 2461 ได้รับความเมตตาจากพระครูหวดเป็นพระอุปัชฌาย์ ขณะนั้นท่านมีอายุได้ 15 ปีเต็ม เนื่องจากได้บวชเป็นสามเณรแล้ว ท่านมีจิตใจรักในการศึกษามากอยู่แล้ว ท่านจึงเข้าศึกษาทางด้านพระปริยัติธรรม ต่อมาเมื่อได้เข้าไปศึกษาที่กรุงเทพฯ ได้รับความเมตตาอันสูงสุดให้ได้เปรียญดีเป็นสามเณรฝ่ายธรรมยุต เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน 2462 โดยได้รับพระเมตตาจากพระเดชพระคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น สุจิตโต นพวงศ์) เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ พระมหาρχมังคลาจารย์เป็นพระกรรมวาจาจารย์

ภายหลังจากอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ เจริญข้อวัตรพระธรรมวินัย ตามแบบฉบับท่านผู้รู้ทั้งหลาย อันเป็นเกียรติประวัติแก่ท่านในกาลต่อมาแล้ว หลวงปู่ศรีจันทร์ ท่านได้มีความพยายามที่จะศึกษา หาความรู้แก่ตนเองได้มากขึ้น ในพรรษาปี 2467 หลวงปู่ศรีจันทร์ วัฒนโก ท่านได้พยายามศึกษา พระธรรมวินัยอย่างยิ่งยวดไม่ปล่อยเวลาไปโดยเปล่าประโยชน์ ท่านได้ใช้เวลาส่วนมากทุ่มเทให้แก่การศึกษา ท่านพยายามสนองพระเดชพระคุณของพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ที่พระเดชพระคุณเมตตา พึงหวังในตัวของท่านไว้ ความพยายามที่เกิดจากกำลังใจที่ครูบาอาจารย์คอยส่งเสริมท่านนี้ เป็นผลสำเร็จอย่างง่ายดายในปีเดียวกันคือ หลวงปู่ศรีจันทร์ วัฒนโก สามารถสอบนักธรรมชั้นเอก ในสนามหลวงได้เมื่อปี 2467 นั่นเอง หลวงปู่ศรีจันทร์ สมัยอยู่จำพรรษาที่วัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ แม้ว่าท่านจะมีการศึกษาทางด้านพระปริยัติธรรม แต่ส่วนลึกของจิตใจท่านในยามนั้น หลวงปู่มีความสนใจประเพณีปฏิบัติภาวนาธรรมมาก และท่านได้เริ่มต้นปฏิบัติทางด้านพระกรรมฐาน ที่วัดสัมพันธวงศ์อีกด้วย สามารถกระทำควบคู่กันไปอย่างได้ผล และมีความชำนาญในสมาธิภาวนามาก

ทางด้านปฏิบัติธรรม หลวงปู่ศรีจันทร์ วัฒนโก ได้ฝากตัวเป็นศิษย์พระกรรมฐาน แต่หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้รับอรรถธรรมที่เกิดขึ้นแก่จิตใจเป็นอันมาก ได้อาศัยเจริญสมณธรรมในป่าดงพงไพร อาศัยสถานที่วิเวกห่างไกลผู้คนที่จะมาพลุกล่านรบกวนเสริมสร้างสมาธิให้แก่กล้ายิ่งขึ้นต่อไป

การอภิปรายผลการวิจัย

ในการวิจัยการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ครั้งนี้ ผลจากการศึกษาพบประเด็นที่น่าสนใจนำมาอภิปรายผล คือ ในเขตพื้นที่ปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุต ตำบลศรีสงครามเขต 1 อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีวัดทั้งหมด 3 วัด 1 สำนักสงฆ์ ไม่มีเจ้าอาวาส 1 วัด คือ วัดถ้ำผาหมากฮ่อ และไม่มีพระจำพรรษาประจำวัด อีก 3 วัดที่เหลือมีพระไม่มาก ถือเป็นการขาดแคลนพระสงฆ์ และพระสังฆาธิการในเขตพื้นที่ตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย สอดคล้องกับชาญณรงค์ บุญหนุน (2554) ได้ศึกษาโดยอาศัยข้อมูลจากศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ระหว่างปี พ.ศ. 2545-2549 พบว่าจำนวนพระภิกษุมีการเคลื่อนไหวไม่คงที่ กล่าวคือ มีบางปีที่จำนวนลดลงมาก แต่กลับเพิ่มขึ้นในปีต่อมา แล้วก็ลดลงอีก ส่วนจำนวนของสามเณรมีการลดลงอย่างต่อเนื่อง จำนวนของพระภิกษุสงฆ์

ทั่วประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2545-2555 ไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก โดยจะเคลื่อนไหวอยู่ระหว่าง 250,000 - 300,000 รูป ส่วนจำนวนสามเณรจะเปลี่ยนแปลงลดลงอย่างต่อเนื่องจากประมาณ 100,000 รูปในปี พ.ศ. 2545 เหลือประมาณ 60,000 รูปในปี พ.ศ. 2555 ซึ่งแน่นอนว่าเมื่อเทียบเป็นสัดส่วนแล้วจะเห็นการลดลงของสามเณรอย่างมีนัยสำคัญ

ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาผู้วิจัยได้จัดทำข้อเสนอแนะจากการวิจัยดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 จากการศึกษาข้อมูลวัดในเขตตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ควรมีการพัฒนาพระสังฆาธิการ การจัดการบริหารพระสงฆ์ในการจำพรรษาในเขตตำบลศรีสงคราม

1.2 การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ควรมีการส่งเสริมกิจกรรมการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าเสริมการทำประเพณีงานบุญต่าง ๆ การสอนวิปัสสนากรรมฐาน

1.3 พระอริยสงฆ์ในเขตตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ควรนำหลักธรรมคำสอนผลงานของพระธรรมวราลังการ (หลวงปู่ศรีจันทร์ วัณณาโก) มาเป็นคติธรรมในการสอนธรรม

2. ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาในเขตตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

2.2 ควรมีการศึกษาการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาวัดตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

บทสรุป

การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีองค์ประกอบสำคัญ ทั้งส่วนของสถาบันทางพระพุทธศาสนา ส่วนของชุมชน และส่วนของผู้ที่เข้าวัดมาปฏิบัติ โดยเฉพาะสำนักงานพระพุทธศาสนาที่ต้องช่วยกัน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง และความยั่งยืนของพระพุทธศาสนา โดยการพัฒนาพระสังฆาธิการ การจัดการบริหารพระสงฆ์ในการจำพรรษาในเขตตำบลศรีสงคราม การส่งเสริมกิจกรรมการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าเสริมการทำประเพณีงานบุญต่าง ๆ การสอนวิปัสสนากรรมฐาน

องค์ความรู้ที่ได้

ในเขตพื้นที่ปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุต ตำบลศรีสงครามเขต 1 อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีวัดทั้งหมด 3 วัด 1 สำนักสงฆ์ การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เป็นการดำรงอยู่ผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำบุญตามประเพณีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยขาดแคลน

พระสงฆ์และพระสังฆาติ และพระอริยสงฆ์ในเขตตำบลศรีสงคราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลยที่เป็นที่นับถือคือ พระธรรมวรालังการ (หลวงปู่ศรีจันทร์ วัณณาโก)

เอกสารอ้างอิง

จักรกฤษณ์ โปตาพล และภัทรพล เสริมทรง. (2559, 4 มีนาคม). *พระสงฆ์จังหวัดเลย: แหล่งเรียนรู้บุคคลทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ*. การประชุมสัมมนาวิชาการระดับชาติ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ครั้งที่ 1 มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.

จักรกฤษณ์ โปตาพล. (2558). *การพัฒนาการใช้แหล่งเรียนรู้วัดศรีสุทธาวาส พระอารามหลวง จังหวัดเลย*. รายงานการวิจัย. เลย: วิทยาเขตศรีล้านช้าง, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

ชาญณรงค์ บุญหนุน. (2554). การลดจำนวนของพระสงฆ์และผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาในอนาคต. *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. 18(3). กันยายน-ธันวาคม พ.ศ. 2554.

Bennett, N. (1978). *The Problem of Culture Collision: Barriers and Bridges for Rural Development*. Bangkok: Krung Siam Press